

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, פרקים א-ב, עמ' 177-188

שיעור יב

רכוב ומנהיג

(בבא מציעא ח ע"א-ע"ב)

הקדמה

א. רש"י: האדם הרכוב נחשב תפוס ומשתמש בה
ב. רמב"ם: על הרכוב בבהמת מציאה להניע רגליו להוליכה
סיכום

הקדמה

הגמרא דנה בשאלה: מה הדין כששניים באו לבית דין וסיפרו שכל אחד מהם קנה בהמת הפקר בדרך אחרת. האחד – בהיותו רכוב על הבהמה, והאחר – בהיותו מנהיג את הבהמה. הדיון המרכזי הוא בשאלה מה משמעות פעולת האדם הרכוב בקניין בהמה מן ההפקר. להלן נתמקד בעיקר בדברי רש"י בסוגיה, ובצירוף דברי שני ראשונים שנזכרו בשיטה מקובצת: הריצב"ש (הרב יצחק בר ששת – הריב"ש) ומהר"י כץ (הרב יוסף כץ), ובעקבות כך נעיין בדברי הרמב"ם בנוגע לקניינו של הרכוב.

א. רש"י: האדם הרכוב נחשב תפוס ומשתמש בה

במשנה (ב ע"א) נאמר:

היו שנים רוכבין על גבי בהמה, או שהיה אחד רוכב ואחד מנהיג. זה אומר: כולה שלי, וזה אומר: כולה שלי – זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, ויחלוקו.

בעקבות דברי המשנה בנוגע לרכוב ומנהיג נאמר בגמרא (ח ע"א-ע"ב) שרב יוסף אמר בשמו של רב יהודה ששמע מהאמורא שמואל שהוא הסתפק בשאלה בנוגע לקניין של בהמה שנמצאה:

רכוב ומנהיג – חד קני וחד לא קני, ולא ידענא הי מינייהו. היכי דמי?
אילימא רכוב לחודיה ומנהיג לחודיה – מנהיג לחודיה מי איכא מאן דאמר לא קני?
אלא אי איכא למימר דלא קני – רכוב הוא דאיכא למימר.

יושם לב שהמונח בגמרא הוא "רכוב" ולא רוכב. רכוב משמעו פעולה פסיבית ולא פעולה אקטיבית.¹ רש"י הסביר את הבעיה:

¹ הרב יוסף שאול נתנזון (ש"ת שואל ומשיב, מהדורה שתיתאה סי' לט) הסביר מדוע בסוגיה נאמר "רכוב" ולא רוכב: "בוא וראה עומק לשון חז"ל. דבכל הסוגיא אמרו 'רכוב' ובאמת לא שייך לשון רכוב והיה להם לומר רוכב, כדאמרו מנהיג ולא אמרו מונהג. ולפי מה שכתבתי אתי שפיר דבזה הורו שגרוע מעלת הרכוב שאינו בא מחמתו שלפעמים הבהמה עומדת והוא רוכב עליה דאז אינו מוגדר בשם רוכב, רק רכוב שהוא נמצא עליה רכוב, והבן כמה עמקו דברי חז"ל ולשון חכמים מרפא' (משלי יב, יח)". אמנם, ראשונים אחרים לא תמיד הבחינו בין רוכב לבין רכוב.

אי נימא רכוב לחודיה – שאין אחר מנהיג עמו, ובא אחד מן השוק וחוטפו ממנו בפנינו, ומושכה לקנותה. וכן מנהיג ואין רכוב עמו, ובא אחד וחוטפו ממנו בפנינו לקנותה, וקאמר שמואל בחד מינייהו דלא קני, ומאן דחטף – שפיר חטף, ומבעיא ליה לרב יהודה בהי מינייהו. מנהיג לחודיה מי איכא למאן דאמר דלא קני – הא משיכה היא זו, ובהמה נקנית במשיכה, ומאי תיבעי ליה לרב יהודה, אי ודאי אמר שמואל בחד מינייהו דלא קני – ברכוב הוא דקאמר, דקסבר משיכה בעינן, שתעקור יד ורגל, כדאמרינן בקדושין (כב, ב).

לפי רש"י מדובר שאחד או חזו בבהמה – מנהיג או רכוב, והאחר בא בפני בית הדין וחוטף ממנו. בהתלבטות זו יש יתרון לזה שמנהיג, כי בהמה נקנית במשיכה ועליה לזוז "שתעקור יד ורגל", מה שאינו קיים כשאדם רכוב עליה. המקור לכך שבהמה נקנית במשיכה הוא בגמרא (קידושין כב ע"ב; כה ע"ב) שם נאמר שבהמה גסה ובהמה דקה נקנות במשיכה. מנהיג הבהמה מושך את הבהמה והיא מזיזה את עצמה. יש תנאים הסוברים שניתן לקנות בהמה גם באמצעות מסירה והגבהה. יש גם הבדל באופי הקניין של בעלי חיים שונים – חמור וגמל (ט ע"א), פיל (קידושין כו ע"א), ועוד. מדברי רש"י משמע שרכוב משמעותו אדם שיושב על הבהמה והבהמה לא זזה ממקומה. רש"י כבר כתב זאת קודם לכן (ח ע"א ד"ה דרכוב קני) כשהגמרא דנה אם ניתן ללמוד שהמגביה מציאה לחברו קנה חברו מהאמור במשנה "היו שנים רוכבין על גבי בהמה":

דרכוב קני – ואף על גב דלא משיכה היא, שאינה זזה ממקומה, שאין מנהיגה ברגליו.

לפי רש"י קניין רכוב יעיל אף על פי שהרכוב איננו מנהיג את הבהמה ברגליו והבהמה איננה זזה ממקומה, אך רש"י לא נימק מדוע "רכוב קני" למרות החסרונות הללו. הגמרא דחתה את האפשרות שזו הייתה הבעיה שרב יהודה שמע משמואל, כי ברור שבדילמה זו מי קנה מנהיג או רכוב, מנהיג קנה. הבעיה היא אחרת:

אלא רכוב במקום מנהיג איבעיא ליה. מאי? רכוב עדיף – דהא תפיס בה, או דלמא מנהיג עדיף – דאזלא מחמתיה?

רש"י הסביר:

אלא רכוב במקום מנהיג – שניהם באים לפנינו, זה רכוב וזה מנהיג. זה אומר כולה שלי, וזה אומר כולה שלי. אמר שמואל: חד קני, ומבעיא ליה לרב יהודה היכא דאיתנהו לתרווייהו הי עדיף. רכוב עדיף דהא תפיס בה, וכי אמרינן משיכה קני היכא דליכא רכוב, אבל במקום רכוב – לא.

או דלמא מנהיג עדיף דקאזלא מחמתיה – והיא הגדולה בקנין.

מדובר ששני אנשים באים לבית דין, האחד רכוב והאחר מנהיג, וכל אחד מהם אומר: כולה שלי. ההתלבטות מי עדיף. שאלת עדיפות משמעה ששני הקניינים הללו טובים, והשאלה היא איזה מהם עדיף.

צדדי הבעיה: מצד אחד רכוב עדיף – כי בכך שהוא יושב על הבהמה, הוא תופס אותה, את גופה. וכאמור לעיל, אף שבהמה נקנית במשיכה, דין זה הוא כשאינו רכוב עליה. אם יש משהו רכוב, הוא שיקנה את הבהמה ולא המושך מנהיג את הבהמה. מצד שני מנהיג עדיף – היתרון של מנהיג הוא שהבהמה זזה ממקומה, ומדרכי הקניין השונות של בהמה, משיכה "היא הגדולה בקנין" – דרך הקניין הטובה ביותר. רב יהודה אמר שהוא שמע משמואל שאחד מהם קונה והאחר איננו קונה, והוא לא ידע מי מהם.

הרב יהושע פלק (פני יהושע, ח ע"ב) הסביר לפי רש"י מה ההבדל בין המקרה במשנתנו "אחד רוכב ואחד מנהיג" והדין הוא יחלוקו, לבין המקרה שבו התלבט שמואל. במשנתנו:

היינו כשמכחישים זה את זה, זה אומר אני קנייתה תחילה לבדי ברכיבה, וזה אומר שקנאו תחילה בהנהגה קודם שרכב חבירו. דבכי האי גוונא אמרינן יחלוקו שלפי טענתם כל אחד זכה בה לבדו בקנין גמור.

אך את סוגייתנו יש לפרש אחרת:

מה שאין כן הכא במלתא דשמואל איירי ששניהם מודים זה לזה שתחילת קנייתם היתה בפעם אחת. אלא שזה נתעסק לקנותו ברכיבה וזה בהנהגה, ובהא אמר שמואל דחד קני. וזה שכתב רש"י "היכא דאיתנהו לתרווייהו" פירוש שטענת שניהם אמת.

הרכוב והמנהיג באו לבית הדין וסיפרו שכל אחד מהם רצה לזכות במציאה באופן אחר – האחד ברכיבה והאחר בהנהגה, וזה היה בו זמנית. הגמרא ניסתה לפשוט את הבעיה כך:

אמר רב יוסף, אמר לי רב יהודה: נחזי אנן. דתנן (משנה כלאים ח, ג): "המנהיג סופג את הארבעים, והיושב בקרון סופג את הארבעים. רבי מאיר פוטר את היושב בקרון". ומדאפיק שמואל ותני: "וחכמים פוטרין את היושב בקרון". שמע מינה: רכוב לחודיה לא קני, וכל שכן רכוב במקום מנהיג.

במשנה בכלאים נאמר שמי שמנהיג שור וחמור יחדיו, סופג ארבעים מלקות מפני שהוא הנהיג כלאיים. הלכה נוספת היא שמי שיושב בקרון שמנהיגים אותו שור וחמור יחדיו, גם הוא סופג ארבעים מלקות. רבי מאיר חלק ופטר ממלקות את היושב בקרון. האמורא שמואל טען שיש להפוך את הדעות וחכמים הם שפוטרין את היושב בקרון, ורבי מאיר הוא המחייב את המנהיג ואת היושב בקרון. רש"י (ד"ה פוטר) כתב שהיושב בקרון שקשור לשור וחמור פטור ממלקות כי "לאו מידי עביד". בהמשך שוב כתב רש"י (ד"ה ומדאפיק שמואל) את העולה מכך ששמואל הפך את דעות התנאים במשנה בכלאים:

ומדאפיק שמואל כו' – שמע מינה סבירא לשמואל רכוב לאו מידי מעשה עביד, ומשום דיחיד ורבים הלכה כרבים אפכה למתניתין לאוקמא פטורא כרבנן.

הרוכב איננו עושה שום פעולה משמעותית בבעלי החיים. מכאן שלפי שמואל מנהיג פועל בהנהגת בעלי החיים יותר מאשר רוכב, ולכן הדין צריך להיות שכאשר אחד רכוב ואחד מנהיג, המנהיג קנה² התוספות (ד"ה רכוב עדיף) חלקו על רש"י והסבירו אחרת:

² הרב שמואל שטרשון (רש"ש, ח ע"א) כתב שעל פי המשנה בכלאים, גם יושב בקרון מזיז מעט את הבהמה. אך אם לפי רש"י רוכב איננו מזיז כלל את השור והחמור, אין מקום לקושיית הגמרא מהמשנה בכלאים. הרש"ש כתב: "ואולי טעות סופר ברש"י וצריך להיות: 'שאינו זה' (במפיק ה') במקום 'שאינה זה' ממקומה". לפי ההסבר של הרש"ש הבהמה זזה קצת מעצמה כאשר הרוכב עולה עליה אך היא איננה זזה מכוחו ממש, ולכן אין זה נחשב שהרוכב מוליך אותה. יש להעיר שלא נראה שרש"י כתב מילה שיש לקוראה עם מפיק.

רכוב עדיף דתפיס בה – אין לפרש דתפיס ברגליו או במה שיושב עליה, דהאי לא מיקרי תפיס בה אלא במה שהוא תפוס במוסירה קרי תפיס בה, דהא בסמוך נקט האי לישנא. וצריך לומר דתפיס בה ואזלא נמי מעט מחמתיה. או דלמא מנהיג עדיף דאזלא מחמתיה טובא.

תוספות כתבו ש"תפיס בה" אין הכוונה שהאדם יושב על הבהמה ותופס אותה ברגליו או סתם יושב עליה, אלא שהוא תפוס במוסרה [אפסר] שעליה. תפיסה במוסרה נזכרה בהמשך הסוגיה (ח ע"ב): "יושב לא תפיס במוסירה, רכוב – תפיס במוסירה". לפי תוספות חייב להיות מצב שהבהמה הולכת מעט כתוצאה מהתפיסה של אותו אדם במוסרה. הצד השני "דלמא מנהיג עדיף" הוא שהבהמה הולכת הרבה בהובלת מי שמנהיג אותה. תוספות הסבירו שעל פי דבריהם מובנת ההוכחה מיושב בקרון כשהבהמות הם כלאים, כי מה שמחייב את היושב בקרון הוא שהבהמה זזה בעקבות ישיבתו בקרון.³

הרב אריה לייב הכהן (קצות החושן סי' רסט ס"ק ב) כתב:

ונראה מלשון רש"י דלענין קנין לא מספקא ליה הי מינייהו עדיף, אלא לענין מוחזקין מספקא ליה מי מיקרי מוחזק טפי אי רכוב אי מנהיג. אבל בתוספות שם (ד"ה או דלמא [ד"ה מהו דתימא]) כתבו דלענין מוחזקין ודאי שניהם שוין, ולא מספקא אלא לענין קנין הי מינייהו עדיף.⁴

הרב נפתלי טרופ ("בענין המגביה מציאה לחבירו", חידושי הגר"ט, סי' קמח [בסוף]) והרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש ליקוטים חושן משפט סי' כ) כתבו שמלשון רש"י "מי אמרינן משיכה קני" וכן מלשונו "והיא הגדולה בקנין" משמע שהדיון הוא בנוגע לקניין. נראה להסביר את רש"י על פי דברי הריצב"ש (שיטה מקובצת, ט ע"א):

נראה לי דהכי פירושו: אי אמרת בשלמא ברכוב לחודיה והבהמה עומדת במקומה קונה, מפני שהוא משתמש בה כדרך שאדם משתמש בבהמתו, והוי דומיא דחזקה.⁵

רוכב על הבהמה – הכוונה היא שהוא יושב על גוף הבהמה שזה דרך מקובלת להשתמש בבהמה, גם אם הבהמה איננה זזה ממקומה. הריצב"ש כתב שפעולה זו היא "דומיא דחזקה" כי הוא משתמש בה שימוש מקובל ומצוי. זאת לעומת מנהיג שמושך את הבהמה, שבזה הוא עושה פעולה קניינית שתיקנו חכמים, וכך גם בנוגע למוסר בהמה, וכן גם הגבהה אם הדבר היה אפשרי. אך הוא אינו משתמש שימוש מקובל בבהמה.

על פי דבריו אלו הסביר הריצב"ש את דברי הגמרא (ט ע"א):

³ ראשונים נוספים כתבו כמו התוספות: הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א [והמיוחס לו], הר"ן, תוספות רא"ש (ח ע"ב), רא"ש (א, טז). ראה גם: מהר"ם ומהרש"א (ח ע"ב).

⁴ דברים דומים כתב גם הרב דוד טביל (נחלת דוד, ח ע"ב). הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (שו"ת בית הלוי, ג סי' מג) כתב שלפי רש"י רכוב זהו קניין בפני עצמו. ראה עוד: הרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה, בבא מציעא ח ע"ב); הרב שמחה זיסל ברוידא ("סוגיה דהמגביה מציאה לחבירו", שם דרך – בבא מציעא, שיעור לב); הרב שלמה פישר ("בדין רכוב ומנהיג", בית ישי סי' צד), ועוד.

⁵ הרב אברהם ארלנגר (ברכת אברהם, "בענין קנין רכוב", ח ע"א אות ו) ציין לדברי הריצב"ש הללו וכתב שדבריו "והוי דומיא חזקה" תמוהים כי חזקה איננה קונה כלל במטלטלין, לכן לפיו "צ"ל שהוי קנין חדש מעין ענין חזקה". כאמור, כאן מדובר על בעל חיים שהוא הפקר, ודרך קניינו איננה שונה מדרך הקניין בכל מציאה אחרת. הפעולה שנזכרה בגמרא בנוגע למציאה היא הגבהה, אך כל אופן אחר של אחיזה בחפץ הוא פעולה של קניין. עוד בפירוש דברי הריצב"ש: הרב יצחק אדלר (עיון בלומדות, עמ' קיד-קטז).

משום הכי בעיר לא קנה שאין דרך בעיר לרכוב ולעמוד במקומו, אבל בשדה דרך הוא לרכוב ולעמוד במקומו שאינו מתבייש, וגם שעומד על פועליו ולראות בשדותיו מה הם צריכים.

לפי הריצב"ש רכוב קונה באמצעות חזקה כי הוא מחזיק פיזית בגופה של הבהמה, ואילו מי שמנהיג עושה פעולת קניין. לפי הריצב"ש זו הייתה ההתלבטות של שמואל, מה עדיף: מנהיג – קניין ממוני, או רוכב – מוחזקות בבהמה?

נראה להוסיף עוד על דברי רש"י. כאמור רש"י (ח ע"ב ד"ה אלא רכוב) כתב: "...רכוב עדיף – דהא תפיס בה". "בה" – הכוונה לבהמה, ואין הכוונה למוסרה. בשלב זה הגמרא טרם הזכירה את האפשרות הזאת. רק אחר כך נאמר בגמרא: "רכוב – תפיס במוסירה"⁶. אך רש"י לא כתב באיזה אופן הרכוב תופס בבהמה.

התוספות (ד"ה רכוב עדיף דתפיס בה) כתבו:

אין לפרש דתפיס ברגליו או במה שיושב עליה, דהאי לא מיקרי תפיס בה, אלא במה שהוא תפוס במוסירה קרי תפיס בה, דהא בסמוך נקט האי לישנא. וצריך לומר דתפיס בה ואזלא נמי מעט מחמתיה.

התוספות לא כתבו מי פירש שמדובר ברכוב שתופס ברגליו או שיושב על הבהמה. מנגד, מהר"י כץ (שיטה מקובצת, ח ע"ב) הקשה על כל הראשונים שסברו שמדובר ברכוב שבגללו הבהמה זזה קצת: "קשה לי... דלא מדכר כלל טעמא דאזלא מחמתיה". על כן הוא כתב ש"תפוס בה" הכוונה היא שהרכוב "תפוס ברגליו". הוא לא סתם יושב על הבהמה אלא שרגליו מהודקות סביב גוף הבהמה ותופסות אותה.⁷

נראה שעל אף שרש"י והריצב"ש לא כתבו זאת במפורש, על פי דברי מהר"י כץ הללו ניתן להסביר טוב יותר את דבריהם. רש"י (ח ע"ב ד"ה אלא רכוב) כתב: "...רכוב עדיף – דהא תפיס בה". ישיבה סתמית על גב הבהמה עדיין איננה מראה שהוא אכן אוזח בבהמה. אך כשרגליו מהודקות סביב גוף הבהמה ותופסות אותה, גם אם הבהמה איננה זזה ממקומה, זה ביטוי לאחיזה. נראה שגם הריצב"ש שכתב

"שהוא

בה כדרך שאדם משתמש בבהמתו, והוי דומיא דחזקה", התכוון לומר שהרכוב צריך לבטא שהוא אכן מחזיק בבהמה. ייתכן שהבהמה זזה מעט ממקומה כשאדם עולה עליה ותופס בה ואוחזה ברגליו, שהרי אין מדובר שהוא עולה ויושב על חפץ דומם, אך הקניין איננו בשל העובדה שהבהמה זזה. כך יהיה גם אם שני אנשים יבואו לבית הדין ויספרו שהם מצאו חפץ דומם בעל גלגלים, כגון אופניים וכד'. האחד התיישב עליו כדרכם של הרוכבים בעת נסיעה, והאחר אחז בו כדרכם של המוליכים את החפץ בידיהם. ברור שהחפץ עצמו לא זז בעת שהאחד התיישב או רכב עליו, ובכל זאת הוא עשה פעולת קניין, וכדברי הריצב"ש: "מפני שהוא משתמש בה כדרך שאדם משתמש" בחפץ זה.

יש להוסיף שדברי הגמרא (קידושין כה ע"ב) בנוגע לדרכי הקניין של בהמה גסה ודקה, הם בנוגע לקניין במכירה. לבהמות הללו היו בעלים קודמים, וחכמים תיקנו קניינים שונים שבאמצעותם

⁶ הרב אברהם חיים שור (תורת חיים, ח ע"ב) כתב שבשלב זה בגמרא נאמר שהוא "תפוס בה", ואחר כך ארבע פעמים נאמר בגמרא "זה אחר זה לישנא דתפיס במוסירה, ובתר הכי חזר ונקט דתפוס בה דקאמר 'מהו דתימא רכוב עדיף דהא מנהיג ותפיס בה'. משמע דתפיס בה לאו היינו תפיס במוסירה מדלא נקט חד לישנא בכולהו. ואם רצה לקצר הלשון אם כן מעיקרא הוה ליה למינקט בפירוש דתפיס במוסירה ואחר כך הוה למימר בכולהו דתפוס בה". דברים דומים כתב הרב דוד טביל (נחלת דוד, ח ע"ב).

⁷ מהר"י כץ (שיטה מקובצת, ח ע"א) כתב זאת כבר קודם לכן בקצרה: "לפי מה שאפרש דהיינו תפוס ברגליו".

הקונה מבטא את הוצאת הבהמה מרשות הבעלים הקודמים ואת הכנסתה אליו לרשותו ולבעלותו. אך בסוגייתנו מדובר בקניין מהפקר. אין לבהמה הזאת בעלים וממילא אין ממי לקנות, וכדברי הגמרא (ח ע"ב): "במציאה... מאן קא מסר ליה דליקני". ועל כן אם המוצא רכב על בהמה – זו פעולה טובה מאוד כי דרך השימוש בבהמה היא רכיבה. רש"י בפירושו למשנתנו (ד"ה היו שנים רוכבין) הדגיש שמדובר בבהמת הפקר: "לאשמועין אתא, דרכוב ומנהיג שניהם שוין לקנות בהמה מן ההפקר".⁸

נראה שכך פירש רש"י את ההתלבטות בגמרא ואת פעולתו של הרכוב. רש"י (ח ע"א ד"ה דרכוב קני) כתב בנוגע לרכוב: "ואף על גב דלא משיכה היא, שאינה זזה ממקומה, שאין מנהיגה ברגליו". פעולת הרכוב איננה פעולה של משיכה, משני טעמים: הבהמה איננה זזה כלל בעקבות רכיבתו עליה, וכן הוא עצמו איננו עושה שום פעולה, כמו הנהגה ברגליו, שגורמת לבהמה לזוז. הפעולה של רוכב היא

בה – בבהמה, וכאמור אולי הוא גם מצמיד את רגליו לגופה, אך הוא איננו מזיז אותה.⁹ ההוכחה של רב יוסף מהמשנה בכלאים היא שפעולה של מנהיג בשור וחמור יחדיו היא משמעותית ועל כן הוא לוקה, לעומת יושב בקרון שהוא כמו רוכב, שמאחר שאינו עושה דבר בשור ובחמור – הוא פטור ממלקות לדעת חכמים. לפי רב יוסף הפתרון להתלבטות מי עדיף הוא שמנהיג שעושה פעולה קניינית עדיף על רוכב שעושה פעולה של חזקה.

ב. רמב"ם: על הרכוב בבהמת מציאה להניע רגליו להוליכה

במשנתנו (ב ע"א) נאמר:

היו שנים רוכבין על גבי בהמה, או שהיה אחד רוכב ואחד מנהיג. זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי, זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, ויחלוקו.

הרמב"ם (פירוש המשנה, בבא מציעא א, ב) פירש:

השמיעך שרוכב ומנהיג שוים, ובתנאי שיניע רגליו על הבהמה להוליכה. ואם לא עשה כן אלא היה יושב עליה בלבד, המנהיג קנה ולמנהיג היא.

⁸ דוגמה לדבר מקניין אחר. התוספות (בבא קמא כט ע"ב ד"ה אלא אמר רב אשי) בתירוצם הראשון כתבו שכשאדם מגביה מההפקר אין צורך שיגביה ג' טפחים כמו בקניין הגביה רגל (ט ע"א) – בנוגע לטלית שחציה מעל עמוד שגובהו שלושה טפחים [טור ושולחן ערוך, חושן משפט סי' רסט, ה]. נראה שהסיבה דומה. כשקונים מהפקר אין בעלים קודמים ואין ממי לקנות. תוספות (שם) כתבו: "דשאני הכא משום דאפילו הבטה בהפקר קני". ביטוי זה "הבטה בהפקר" קשור לדיון בדברי תנאים (ק"ח ע"א) אם הבטה בהפקר קני. בתחילת המסכת (ב ע"א) נאמר בנוגע למציאה: "ראיה בעלמא לא קני לה", והתוספות (ד"ה דבראיה בעלמא) כתבו: "והא דאמרי' בפרק הבית והעלייה (לקמן דף ק"ח. ושם) הבטה בהפקר קני? היינו שעשה מעשה כל דהו כגון שגדר גדר קטן". גם לפי מי שאומר הבטה בהפקר קני, עליו לעשות פעולה כלשהי כדי לבטא את קניינו ובעלותו על ההפקר, אך אין צריך לעשות פעולות קנייניות כפי שעושים כשקונים חפץ מאדם אחר. ראה גם: רמב"ם (הל' נדרים ב, יט).

⁹ הרב נחום פרצוביץ (חדושי ר' נחום, ח ע"ב) הסביר את רש"י כך: "דאין כונתו דרכוב הוי קנין בפני עצמו אלא משום לתא דמשיכה, דכיון דדרך הבהמה להלך כשרוכבים עליה ועצם הרכיבה היא סיבה שתהליך מחמתו, אם כן חשביה להרכיבה גופא כמעשה משיכה וקנה, דבזה שהוא רוכב עליה הוא עושה בה מעשה הגורם לה להלך, ולכך גם אם אתרמי שלא זזה ממקומה קנה, דסוף סוף מצד הרכיבה היה לה להלך ודק". יש להעיר שרש"י כתב בבירור ש"הבהמה לא זזה ממקומה" וגם אין שום סיבה שתזוז. רש"י כתב שהרכוב קונה כי הוא תופס בה – בבהמה.

הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א) ציטט כך את דברי הרמב"ם:

אמר הר"ם למדך שרוכב ומנהיג שוין, ובלבד שינענע רגליו על הבהמה כדי שתלך, ואם לא היה כן אלא שהיה יושב עליה בלבד – המנהיג קנה.

הרמב"ם (הל' טוען ונטען ט, ז) פסק את האמור במשנתנו:

שנים שהיו אוחזין בכלי אחד, או שהיו רוכבין על גבי בהמה אחת, או שהיה אחד רוכב ואחד מנהיג... ויחלוקו.

הרמב"ם לא כתב שעל הרוכב להניע את רגליו על הבהמה להוליכה. במקום נוסף כתב הרמב"ם (הל' גזילה ואבידה יז, ז) על פי האמור בגמרא (ט ע"א):

היה אחד רוכב ואחד אוחז במוסרה, הרוכב קנה הבהמה והמוסרה שעל לחיי הבהמה בלבד וזה שאחז המוסרה קנה ממנה מה שאחז בידו ושאר המוסרה לא קנהו אחד מהן.

גם כאן לא כתב הרמב"ם שעל המוכר להניע את רגליו על הבהמה להוליכה.¹⁰ הרב וידל די טולושא (מגיד משנה שם) כתב שהרמב"ם פסק כמו הרב יצחק אלפסי (ד ע"ב בדפי הר"ף) שרוכב קנה גם אם לא הנהיגה ברגליו, וכך הבין הרב יוסף חביבא (נמוקי יוסף שם) את דברי הר"ף:

מתני' היו שנים רוכבים על גבי בהמה או [שהיה] א' רוכב. שמעינן מהכא דרוכב או מנהיג שניהם שוים לקנות בהמה מן ההפקר בין שהרוכב בועט בה ומנהיגה ברגליו או לא בכל ענין משמע ממתני' דתני לה סתמא.

הרב יוסף קארו (הל' גזילה ואבידה יז, ה; בית יוסף, טור חושן משפט סי' קצז) כתב שהרמב"ם סמך על דבריו בהלכות מכירה (ב, ו) שם פסק:

כיצד קונין את הבהמה במשיכה? אין צריך לומר אם משכה והלכה או שרכב עליה והלכה בו שקנה, אלא אפילו קרא לה ובאה או שהכישו במקל ורצה בפניו כיון שעקרה יד ורגל קנאה, והוא שימשוך בפני הבעלים. אבל אם משך שלא בפני הבעלים צריך שיאמר לו קודם שימשוך לך משוך וקנה.

הרמב"ם (פירוש המשנה, כלאים ח, ג) כתב בנוגע ליושב בקרון שחייב "אפילו לא סייע זה היושב בקרון בשום דבר, לפי ששיבתו שם היא הסיוע", וכך גם פסק (הל' כלאים ט, ט): "עגלה שהיו מושכין אותה כלאים היושב בעגלה לוקה, ואף על פי שלא הנהיג, ששיבתו גורמת לבהמה שתמשוך העגלה".¹¹ הרשב"א (ח ע"ב) כתב: "שהבהמות הקשורות בקרון הולכות כשמרגישות

¹⁰ הרב יהושע פלק (פני יהושע, ח ע"ב) כתב: "ואף שבפירוש המשניות כתב להדיא דרכוב דמתני' איירי במנהיג ברגליו אפילו הכי נראה שבחיבורו בפסקיו חזר בו". וכך גם הרב מסעוד חי רוקח (מעשה רקח, הלכות גזלה ואבידה יז, ו). הסברים לסתירה בדברי הרמב"ם: הרב יעקב בצלאל ז'ולטי ("בענין קנין משיכה רכוב ומנהיג", משנת יעבץ, חושן משפט סי' לד); הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' גזילה ואבידה יז, ז [עמ' תרג-תרנא]). מקורות נוספים: ספר המפתח לרב שבתאי פרנקל (הל' מכירה והל' גזילה ואבידה שם).

¹¹ הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' כלאים שם, עמ' רסח) כתב שדברי הרמב"ם הם על פי ההסבר בירושלמי (כלאים ח, ב) למשנה: "היושב בקרון – רבנין אמרין: משקל הוא. ר' מאיר אמר: אינו משקל". הרב יששכר תמר (עלי תמר, ירושלמי כלאים שם) הסביר שבעגלה יש שני מוטות עץ שנקראים אצולים שבהם הבהמה רתומה, והם עולים ויורדים כדוגמת מאזנים, לפיכך עלייה וירידה של המוטות על ידי האדם נקראת משקל, כאלו הוא שוקלם שעל ידי כך הם עולים ויורדים, ואם מעלה ומוריד מוטות אלו

שהקרון טעון, ומחמת כובד היושב הן הולכות¹². ייתכן שכך הרגילו את הבהמות הללו, להתחיל ללכת כשהן מרגישות שיש מי שיושב בקרון.

נראה להסביר את דברי הרמב"ם באופן דומה להסברנו את דברי רש"י. בנוגע למכירה, צריך לעשות פעולת קניין שמשמעותה תזוזה של הבהמה, וכן גם בנוגע ליושב בקרון שנמשך על ידי שור וחמור יחדיו, כשהוא עושה פעולה שתוצאתה תזוזה של השור והחמור יחדיו, אזי הוא לוקה ארבעים. אך בנוגע למציאה, נראה שגם לפי הרמב"ם מציאה היא קנייה מהפקד, ואין חובה לקנות את המציאה על פי אותם הכללים שיש בהלכות מכירה. הרמב"ם כתב בפירוש המשנה: "ובתנאי שיניע רגליו על הבהמה להוליכה", וכוונתו שיעשה פעולה בגוף הבהמה שתבטא את רצונו לזכות בה ושהוא איננו יושב עליה סתם. עליו לנענע ברגליו על הבהמה, שזו פעולה שבדרך כלל בעקבותיה הבהמה הולכת, אך אין חובה שהיא תלך. העיקר הוא שהמוצא יבטא שהוא לא יושב עליה סתם, אלא עושה פעולה של רכיבה, גם אם אין הבהמה זזה. כאמור לעיל, רש"י כתב שהרוכב תפוס בה, ומהר"י כן כתב שיתפוס ברגליו, והרמב"ם כתב שיניע רגליו. נראה שגם הרמב"ם יסכים שאם הרכוב תופס ברגליו – אוחז את גוף הבהמה ברגליו, גם זה יהיה ביטוי לקנין, ואין הכרח שהביטוי לקניין הוא דווקא בכך שהרכוב מניע רגליו על הבהמה.

יוצא אפוא, שבהלכה כתב הרמב"ם שמדובר באדם שרוכב על הבהמה ולא אדם שסתם יושב על הבהמה, אבל אכן אין צורך שהבהמה תזוז, וכקושיית מהר"י כן (שיטה מקובצת, ח ע"ב): "קשה לי... דלא מדכר כלל טעמא דאזלא מחמתיה". אך הרמב"ם (פירוש למשנה, בבא מציעא א, ב) בעיקר הבהיר את ההבדל בין פעולה של רכיבה על בהמה לבין פעולה של ישיבה על בהמה שאין בה די על מנת לקנות בהמת מציאה.¹³

סיכום

שני אנשים באים לבית דין ומספרים שכל אחד מהם קנה את המציאה בקניין אחר. הבעיה שנידונה היא: מה עדיף – רכוב עדיף כי הוא תופס בה, או מנהיג עדיף כי הבהמה זזה בעקבות הנהגתו אותה. ראשונים דנו מה הוא אופן הקניין של רכוב. ראשונים רבים כתבו שגם בקניין רכוב הבהמה זזה מעט, וקניין זה הוא גם כן קנין משיכה שבאמצעותו קונים בהמה. אך לפי רש"י הישיבה על גוף הבהמה, האחיזה והתפיסה ברגלי המוצא בגוף הבהמה באופן שהרוכב מזיזים ומניע אותה הן ביטוי למוחזקות. ייתכן שבהמה זזה מעט כשהמוצא מחזיק אותה באופן זה, אך לא זו הסיבה שהיא נקנית לו.

לדברינו גם הרמב"ם הסביר את קניינו של רכוב כמו רש"י. הרמב"ם כתב בפירוש המשנה: "ובתנאי שיניע רגליו על הבהמה להוליכה", עליו לעשות פעולה בגוף הבהמה שתבטא את רצונו

הוא מדרבן בכך את הבהמה שתלך. רבי מאיר סבר שאינו כמשקל כי תנועת המוטות מעטה, והיושב אינו מתכוון לזה, ולכן אינו חייב.

¹² רבנו ניסים (ר"ן שם) כתב דברים דומים לדברי הרשב"א. הרב ישעיהו דטראני הזקן (פסקי רי"ד, ח ע"א) כתב: "האי יושב הוא בעל הקרון שדרכו לישב שם ולהנהיג את העגלה, וכיון שישב אף על פי שלא הנהיג לוקה, דומיא דרכוב דדרכו להנהיג ואף על פי שלא הנהיג קנה דעושה מעשה קא חשיב, אבל אדם אחר היושב בקרון ונישא עליו ולא ישב שם להנהיג ולא הנהיג ליכא למאן דמחייב". המהדירים חברי מכון התלמוד הישראלי השלם, הע' 52, דנו בחידוש זה של הר"ד.

¹³ רבנו יעקב (טור חושן משפט סי' קלח, ט-יא) פסק כמו דברי אביו הרא"ש (לעיל הערה 3) שקניין רכוב הוא כשמנהיגה ברגליו, "אבל אם רוכב בלא הנהגה ברגליו אינו קונה כלום". הרב יוסף קארו (שולחן ערוך חושן שם א) כתב כדברי הרמב"ם (הל' טוען ונטען ט, ז), והרב יהושע וולק (ספר מאירת עינים, סמ"ע, שם ס"ק א) וכן הרב אליהו מוילנא (הגר"א, שם ס"ק א) כתבו שלפי השולחן ערוך הרכוב קונה ברכיבה בלבד ואין צורך שינהיגה ברגליו. ראה גם בדברי הסמ"ע (שולחן ערוך שם סי' קצז ס"ק ה).

לזכות בה, שבדרך כלל בעקבות פעולה זו הבהמה עוקרת את ידה ורגלה מהמקום, אך אין חובה שהבהמה תזוז. העיקר הוא שהמוצא יבטא בישיבתו שהוא עושה פעולה של רכיבה ולא יושב עליה סתם.